

PERÉNYI Roland

Az utca rendje. Rendőri térfigyelés a századfordulós Budapesten

A tanulmány kiindulópontja egy a századforduló táján megtörtént eset, amelyet az operarendező BÁLINT Marcell örökített meg *Elmondom, mert így történt...* címmel megjelent visszaemlékezésében:

„A legidősebb bátyám a századfordulón volt kisfiú. Nem akarta megenni a krumplilevest. Édesapám ezt megsokallta, és fogta a kis Gézácskát, és elvitte a Körútra, az ott strázsáló nagy bajuszú, nagy kardú rendőr bácsihoz, anélkül, hogy ezt a kis diskurzust előre megbeszélte volna vele:

»Rendőr bácsi kérem – szólt édesapám –, ez a gyerek nem akarja megenni a krumplilevest.« Mire a rendőr bácsi – azonmód rögtönözve: »Hát akkor beviszlek a sötét dutyiba, tessék ideadni ezt a rossz gyereket.« Persze Gézácska sírni kezdett, és ott a Körúton ígéretet tett, hogy ezentúl megeszi a krumplilevest. Talán most 80 év távlatából sem édesapámat, sem pedig a remekül rögtönző rendőr bácsit nem érheti korrupció vádja, ha megírom, hogy édesapám akkor azonnal átadott a rendőr bácsinak színesi tiszteletdíj címen egy szivart. Még hosszú éveken keresztül a krumplilevest családkban »rendőr leves«-nek becézték.»¹

Számunkra ez az epizód nem elsősorban a kreatív pedagógiai módszerek vagy a rendőri korrupció története miatt releváns. Vizsgálatunk szempontjából sokkal érdekesebb az a hétköznapi tapasztalat, melynek alapján a városlakó – mintegy a város képéhez tartozó, állandó „tereptárgyként” – elhelyezi az utcán posztoló rendőrközeget a város kognitív térképén. Azt vizsgáljuk, hogy a századforduló során hogyan jelenik meg, majd hogyan terjed ki a városi tér egyre nagyobb részére a rendőri tekintet. Az 1890-es évektől az első világháború kitöréséig tartó időszak e folyamat szempontjából azért is érdekes, mivel Budapest éppen ekkor fejlődött a legdinamikusabban. E fejlődés pedig nem csak előnyöket hozott magával, hanem olyan problémákat is – köztük a modern nagyvárosi bűnözést –, amelyekkel a városigazgatásnak és a rendőrségnek is meg kellett küzdenie.

A modern város problémáinak egyike a több történész és szociológus által vizsgált folyamat sajátosságaival függ össze, melynek során a köz- és a magántér elválik egymástól. E folyamat természetesen nem volt konfliktusmentes, hiszen a köztérnek minősülő városi terek egyes társadalmi csoportok számára egyben magántérként is funkcionálnak. A városigazgatás és a városi teret állandó megfigyelés alá vonó rendőrség azonban többé nem tolerálja e magánéleti megnyilvánulásokat.² A köztérben való viselkedésnek a különböző városi és rendőrségi rendszabályok szabtak határokat, a szabályok be nem tartásának szankcionálását pedig többek között az 1879-ben megalkotott kihágási törvény tette lehetővé. A törvény nyomán sok, eddig tolerált viselkedési mód hirtelen normaszegővé vált. E normaszegő viselkedés felfedezésének, megelőzésének és szankcionálásának egyik legfontosabb eszközévé pedig leginkább az utcán szolgálatot teljesítő rendőr lesz. Azt a folyamatot próbáljuk tehát bemutatni e, amelyet R. D. STORCH következőképpen jellemez:

„A kényszer-akkulturációnak is nevezhető felügyelet hatékonyságát fokozandó az elszórt, erőszakra hagyatkozó ellenőrzést felváltotta az a fajta rendőri fegyelmezés, amely a szüntelen felügyelet nyomásának tette ki a népességet. Ez a hatalomérvényesítés megköveteli a hatalom képviselőjének, a rendőrnek mindenkori fizikai jelenlétét, fürkésző- vizslató tekintetének irritáló állandóságát, hogy mindenkinek meggyökereztesse annak tudatát, hogy a rendőr mindig közelben van és bármikor a helyszínen teremhet.»³

E fürkésző-vizslató tekintet terjeszkedését próbáljuk végigkísérni az 1890-es évektől egészen az első világháború kitöréséig. Sajnos a források nem engednek betekintést e terjeszkedés minden részletébe, ezért a rendőri hatalom köztéri működésének csak egy kis szeletét tudjuk itt bemutatni. Jelen írás célja annak a folyamatnak bemutatása, melynek során a figyelő szolgálatot teljesítő fővárosi rendőrség fokozatosan „birtokba vette” Budapest és az elővárosi övezet nyilvános és félnyilvános tereit. Eközben azt a kérdést tartjuk szem előtt, amelyet GYÁNI Gábor vizsgált „Az utca és a szalon” című munkájában. Az általa tett kijelentést, miszerint a köztérek fokozott rendőri ellenőrzése elsősorban a munkásnegyedekben érvényesült⁴, tesszük ezúton próbára. Ehhez az idézett visszaemlékezéshez hasonló források hiánya miatt a másik oldalról, a rendőrségi források felől kell a témát megközelítenünk.

A kiinduló forrás az 1902-től évente megjelenő *Budapesti Útmutató*, amely később a sokatmondó „Az utca rendje” alcímet viselte. Az útmutató pontosan felsorolja az összes, a főváros területén található őrszem helyét. Ezen adatok segítségével kíséreltük meg az őrszemek „térképre vitelét”, városi térben való elhelyezését. Ehhez két időmetszetet jelöltünk ki. Az első metszet az 1904-es év. E választást többek között az is indokolja, hogy az 1904-es főkapitányi jelentés – hivatkozva arra, hogy a rendőrség „egyre-másra kapta a magánosoktól a kérvényeket, a hatóságoktól a megkereséseket, amelyben a kiépült területrészt közbiztonságának fokozottabb biztosítása végett egy-egy rendőrőrszemnek, vagy

éppen őrszobának a felállítását kérelmezték”⁵ – tartalmaz egy tervezetet az újonnan felállítandó őrszobákról és őrszemekről. A terv ugyan az állandó pénz- és létszámhiány miatt nem valósult meg, az azonban jól mutatja, hogy a város mely pontjain volt igény a rendőri megfigyelés kiterjesztésére.

Második időmetszetként az utolsó békeévet, 1913-at választottuk. Ez az év nem csak korszakhatárként érdekes, hanem azért is, mert bűnügyi szempontból rekordévnak számít: a rendőri statisztikák szerint a vagyon elleni bűntettek száma például az előző évhez képest 70%-kal emelkedett.⁶

A térképre vitel során a *Budapesti útmutató*ban szereplő adatokat (utca, házsám, épület) az 1870–1874-es felmérés során készült, 1:5000 léptékű térkép 1908-ban változatának segítségével azonosítottuk be, majd ezután az őrszemeket és őrszobákat a kisebb felbontású, ám sokkal szemléletesebb 1906-os elemi iskolai atlasz Budapest-térképein ábrázoltuk. A mellékletben szereplő térképek azonban nem ábrázolják a külterületek jelentős részét, ezért egyes, főleg őrzárakat ellátó őrszobák – melyek elsősorban a budai hegyvidéken voltak találhatóak – már nem kerülhettek a térképre. Nem ábrázoltuk továbbá a város kapuinál található vámonál,⁷ a kerületi kapitányságokon és a városházán szolgálatot teljesítő őrszemeket, valamint az 1897-ben létrehozott dunai kapitányságnál szolgálatot teljesítő rendőröket sem. E kapitányság összesen 18 őrszeme a pesti és budai rakpartok meghatározott szakaszain járőrözött, valamint a Margitsziget közbiztonságára ügyelt. Nem kerültek a térképre az 1894 óta működő vasúti felügyelőség különböző teher- és személypályaudvarokon megfigyelő szolgálatot teljesítő rendőrei sem.⁸ Ezek kivételével azonban az összes köztéren megfigyelő szolgálatot teljesítő őrszem felkerült Budapest térképére.

Mielőtt azonban rátérnénk a város térszerkezete és a rendőri térfigyelés közötti összefüggések elemzésére, szükséges néhány mondat erejéig kitérni az őrszemek által végzett megfigyelő szolgálat sajátosságaira.

A rendőri megfigyelés és a városi köztér

Egyelőre nem tisztázott, hogy pontosan mikortól számíthatjuk az állandó rendőri megfigyelés korszakát Budapesten. A főváros egyesítése előtti időszakról mindössze annyit tudunk, hogy a későbbi belváros területén „nem sok rendőrt lehetett akkoriban látni, mert zömük magában a városházi főkapitány épületében tanyázott, s csak néhány teljesített rendszeres szolgálatot a hajóállomáson a Kristóf és a Barátok terén, valamint a Kecskeméti és a Hatvani kapunál”.⁹ A 60-as években a 46 őrhely nagyobb része az akkori külső területekre, a Lipót-, Teréz-, József- és Ferencváros belső részeire esett. Ezt egészítette ki 17 lovas rendőr, akik szintén főleg a külső területeken portyáztak.¹⁰ A rendőri jelenlét fokozódását és állandósulását valószínűleg valamikor az 1880-as évek közepétől, talán az 1885-ös Országos Kiállításától számíthatjuk. Az Ezredéves Kiállítás idejére mindenesetre már annyira elterjedt volt a térfigyelés, hogy a kiállítási területnek jóformán nem volt olyan négyzetmétere, amely a rendőrőrszemek horizontján kívülre esett volna.¹¹ Az 1896-os kiállításnál már arra is külön ügyeltek, hogy „minden rendőr ugyanarra az őrhelyre kerüljön, hogy alapos ismeretei legyenek az épületekről, műtárgyakról, alkalmazottakról.”¹²

A figyelő szolgálat jellemzői

A rendőrség figyelő szolgálatának főbb jellemzőiről az 1900-as évektől nagy számban megjelenő rendőri kézikönyvből és útmutatóból tájékozódhatunk. Ezek közül az első az 1906-ban megjelent, a rendőri oktatás egyik megteremtőjének, LAKY Imrének a nevéhez fűződő *Rendőrközegek tankönyve*. Ebben részletesen taglalja a szerző a figyelő szolgálattal kapcsolatos tudnivalókat. Egy-egy „posztot” 4 (épületen belül működő őrség esetén 2) rendőr foglalt el, a szolgálat pedig három napig tartott, ebből két napot őrszemként, egyet pedig tartalékszolgálatban töltött a rendőr, a negyedik napja szabad volt. Egy posztot naponta két rendőr látott el, 4 órás váltásban.¹³ A rendőröknek szigorúan tilos volt a szolgálat alatt elhagyniuk őrhelyüket, nem dohányozhattak vagy aludhattak őrhelyükön. Nem léphettek be ok nélkül rendőri felügyeletet igénylő helyekre, senkivel nem elegyedhettek „indokolatlan társalgásba” és nem fogadhattak el ajándékot vagy „ingyen ellátást” (azaz a bevezetőben említett történet rendőr szereplője kétszeresen is vétséget követett el azzal, hogy szóba állt az apával, majd jutalomként elfogadta tőle a szivart – amit talán még szolgálatban közben el is szívott).¹⁴

A város külső, ritkábban lakott (de rohamosan betelepülő) területein őrzárak szolgálták a közbiztonság fenntartását. Egy-egy őrzár két lovas vagy – ez volt a gyakoribb – gyalogos rendőrből állt, s az őrzártozás útvonalát az illetékes őrszoba parancsnoka határozta meg. Az őrzáraton résztvevő rendőröknek egymást kisebb-nagyobb távolságból követve kellett haladniuk ezen a megszabott útvonalon, amelyről tilos volt letérni.¹⁵

A megfigyelő szolgálat az éjszakai órákban különösen nehéznek bizonyult. Az őrszemek ilyenkor a statikus megfigyelést „portyázó őrjáratozással” váltották föl, melynek fő célja az volt, hogy az őrszemek „hosszabb ideig őrszemkeretük egy részét se hagyják állandó felügyelet nélkül.”¹⁶ Ugyanakkor az őrszem a „jártabb, világítottabb helyeken kevesebbszer fordul meg, mint ott, ahol rendőri megfigyelést igénylő helyek vannak vagy amely helyek a közforgalomtól távolabb esve, bűncselekmények elkövetésére alkalmasabbnak látszanak.”¹⁷ Hogy ez a rendszer nem mindig működött tökéletesen, azt jól mutatja az 1913-as főkapitányi jelentés IV. kerületre vonatkozó része. Ebből ugyanis kiderül, hogy a belvárosi boltosok több esetben is panaszkodtak az éjszakai szolgálat elégtelenségére és az éjszakai betörések megszorodására. A rendőrség azonban a boltosokra hárította a felelősséget, mondván, hogy sok kereskedő nem törődik boltja éjszakai védelmével¹⁸, s egyben hangsúlyozza az egyes őrszemhez tartozó terület túl nagy méretét, ami lehetetlenné teszi a tökéletes megfigyelést:

„Az őrszem keretét a mai beosztás mellett 15-20 perc alatt járhatná körül. Ez azonban alig lehetséges, mert üzletről-üzletre, kirakatról-kirakatra menve minden ajtót s kirakatot meg kell néznie, vajon nincs-e nyitva, a sötét üzletbe a sötétséghez hozzászoktatott szemével be kell tekintenie, hogy nincs-e bent valaki. Így a keret körüljárása két annyi időt vesz igénybe s a keret túlsó oldalán a betörő ezalatt el is végezheti munkáját.”¹⁹

A rendőrség figyelő szolgálata nem merült ki az utcán vagy az épületekben szolgáló őrszemek állandó jelenlétében. Ezen felül ugyanis minden nap külön őrszemélyzetet biztosítottak néhány kiemelt középület őrzésére. Ide tartozik az Országgyűlés épületének őrzése (1904-ben például 28 őrszem végezte naponta csak ennek az épületnek az őrzését)²⁰ vagy a színházi szolgálat, de ide sorolhatunk olyan eseményeket is – tömegtüntetések, felvonulások, ünnepek, amelyek a köztérben zajlottak –, amelyek különleges rendőri figyelmet igényeltek. (Jelen vizsgálatban azonban a térfigyelésnek kizárólag azon részére koncentrálnak, amely a legtöbb város lakó közös hétköznapi tapasztalatát alkotja, azaz az utcán posztoló rendőrökre.)

Kit figyel a megfigyelő?

A figyelő szolgálat során nem mindegy hogyan végzi a rendőr a városi tér figyelését. Erről a következőket olvashatjuk GYÁNI Gábor *Az utca és a szalon* című, a társadalmi térhasználatot vizsgáló munkájában:

„A szüntelenül fürkésző rendőri tekintet azonban csak akkor lehet igazán hatékony, ha vizuálisan uralja a felügyeletére bízott terepet, és egyúttal képes eligazodni a fegyelmezendő idegenek világában. A város »szöveg«-e, az idegenek alkotta nagyváros kaotikus világa ugyanakkor mind kevésbé érthető, értelmezhető pusztán vizuális jelek alapján. A rendőr viszont ahhoz, hogy feladatának megfelelhessen, pusztán vagy döntő mértékben az iskolázott tekintet megismerő (tájékozódó) képességében bízhat, ez a legfőbb eszköze.”²¹

A figyelés elsajátítása azért is fontos kérdés, mivel – amint az a rendőrségi kimutatásokból kiderül – a korszakban az utcán megfigyelő szolgálatot teljesítő őrszemélyzet legalább 60 százalékánál „földműves” származás szerepelt, azaz nagy valószínűség szerint első generációs vidéki bevándorlók alkották az utcát fürkésző rendőrszemélyzet jelentős részét.²² Ezért az utcán szolgálatot teljesítő rendőrök nagy része hasonló térbeli tapasztalattal rendelkezett, mint a hatalmas bevándorló tömegeket fogadó város lakosságának jelentős része – köztük a leginkább megfigyelendők, tehát a bűnözők is. Az utcán posztoló rendőrnek és az ugyanott közlekedő emberek nagy részének hasonló *kognitív térképek*²³ voltak a fejében, az új környezet, a nagyváros – mely a lakossággal együtt maga is állandó átalakulást él meg a korszakban – teljesen új, ismeretlen térélményt nyújtott számukra. Azt, hogy ennek milyen konkrét hatása volt a hétköznapi rendőri gyakorlatra, konkrét esetek vizsgálatával kellene a jövőben vizsgálni. A rendőri tankönyvek és útmutatók mindenesetre nem foglalkoztak külön ezzel a problémával.

A kérdés-felelet formájában megszerkesztett *Rendőrközegek tankönyvében* minden olyan törvény és rendelet, valamint főkapitányi utasítás szerepelt közérthető formában, amelyet egy szolgálatot teljesítő rendőrnek ismernie kellett.²⁴ A „Kik igényelnek rendőri felügyeletet?” kérdésre például a következő választ kapta az olvasó:

„Nyilvános és titkos kéjnök, rovott multú egyének, szokásos büntettesek, koldusok, hordárok, kocsisok, közúti géperejű kocsik alkalmazottai, pálinkamérések, korcsmák, vendéglők, kávéházak, szállók és szállodák, nyilvános táncstermek, utcazenészek és kávéházi zenészek, házalók, ószeresek, zsidókereskedők, kőbőr cigányok, vándoriparosok, újságárúsító rikkancsok, különféle ipari munkát végző szerelők, stb.”²⁵

A figyelő szolgálattal – ami a „személyek, tárgyak és események éber megfigyelését”²⁶ jelenti – foglalkozó fejezetek pontosabban meghatározzák a különös figyelmet igénylő városlakók körét. E szerint a rendőrnek különösen alábbi személyeket kell megfigyelnie:

- a.) a rendőri felügyelet alá helyezett személyeket;
- b.) a közveszélyes verekedők és késelőket, rovott múltú egyéneket, zsebtolvajokat, lakásnyitogatókat, gyermekfosztogatókat, besurranó tolvajokat;
- c.) a csavargókat;
- d.) a koldusokat;
- e.) a házalókat, ószereseket, kofákat, utcai zenészeket;
- f.) a nyilvános és titkos kéjnéket;
- g.) a közszolgákat, hordárokat, targoncásokat;
- h.) a közlekedési vállalatoknak, társas kocsiknak alkalmazottait és a bérkocsisokat, automobil és más gépjármű kocsik vezetőit;
- i.) végül ittasokat, örülteket, gyámoltalanokat, eltévedt vagy felügyelet nélküli iskolás gyermekeket.²⁷

A rendőri térfigyelés tehát elsősorban azon „kétes” foglalkozású embereket sújtotta, akik hétköznapjaik jelentős részét a nyilvános térben töltötték, ami viszont egyre inkább a rendőri megfigyelés „látókörébe” került. Ilyenek például a bűnözés és a legalitás határmezsgyéjén mozgó, a foglalkozásukat rendészeti ellenőrzés alatt törvényesen, annak hiányában viszont „titkosan”, törvénytelen módon űző prostituáltak, az állandóan mozgásban lévő – és ezért nehezebben szem előtt tartható – házalók és hordárok, vagy a rendészeti eleve üldözendőnek tekintett koldusok és csavargók.

A megfigyelendők másik nagy csoportját – és ez már elvezet a megfigyelő szolgálat másik fontos feladatköréhez, a közlekedésrendészethez – a közlekedési dolgozók, autósok, egy további „gyanús” foglalkozás, a bérkocsisok, és persze maguk az utasok képezik. Amíg a közlekedés-rendészet szempontjából kisebb jelentősége volt e csoportok vizuális elkülönítésének, addig a közbiztonsági szempontból aggályos foglalkozások illetve viselkedések felismeréséhez már valóban szükség volt a jól iskolázott rendőri tekintetre. *A rendőrközegek tankönyve* azonban a felsoroláson túl nem ad további támpontot ahhoz, hogyan lehet a tömegből a veszélyes elemeket kiszűrni; úgy tűnik, hogy a rendőr-örsemek oktatásában az elméleti képzés helyett a gyakorlaton, azaz az utcán szerzett tapasztalaton volt a hangsúly. Mivel a rendőrség őrsemélyzete körében az alacsony fizetés és a nehéz szolgálat miatt nagy volt a fluktuáció, így kétséges, hogy egy rendőr őrsemnek elég ideje volt az „iskolázott tekintet” elsajátítására.

A megfigyelő szolgálat és a köztér

A századfordulós Budapest rendőrségi térfigyelése szorosan összefügg a város fejlődésének sajátosságaival. Erről tanúskodnak a korszakban megjelent főkapitányi jelentések, amelyek szinte minden évben említik a város térbeni terjeszkedéséből adódó problémákat. Talán az 1913-as jelentés foglalja össze legjobban e nehézségeket:

„E nagy területen, amelynél csak Londoné (kb. 30 000 hektár) nagyobb, igen megnehezíti a rendőrség működését az, hogy a beépítés nem rendszeres, nem terjed a központból fokozatosan kifelé. Kivált a főváros övezetében vannak szinte a tanyagazdaságra emlékeztető módon egymástól elszigetelt telepek és házcsoportok. A szorosan vett belterületen pedig a bérkaszárnyák sorait is minduntalan megszakítják üres telkek, vagy földszintes, régi divatú házak, melyeknek alig van néhány lakója. A lakosságnak ez a szétszórt elhelyezkedése, az építkezésnek emez, a nagy Budapestre jellegzetes rendszertelensége laikus szemnek alig szembeötlőn, de a rendőri szolgálatban némelykor nagyon érezhető hatásokban – súlyosbitja a mi feladataink ellátását. Nyilvánvaló például, hogy olyan utcában, hol 6000 ember 50–60 zártan sorakozó házban lakik, elegendő egy őrsem is, de olyan utcában, hol ugyanaz a lakosság 200–300 házban helyezkedik el, vagy oly területre, hol 4–5 szétszórt házcsoporthoz van ugyanannyi lakója, már kevés az az egy őrsem-szolgálat, mely – 4–4 rendőr végzi egy őrsem ellátását – voltaképpen négy rendőr lekötöttségét jelenti.”²⁸

Rendészeti szempontból tehát elsősorban a város rendszertelen beépülése, valamint a szórványosan betelepülő külterületek jelentették a fő problémát. Azt, hogy a rendőrség Budapestről alkotott kognitív térképén található „szürke foltok” hogyan jelentkeztek a rendőrség hétköznapi gyakorlatában, a következő pontban vizsgáljuk részletesen. Itt inkább arra térünk ki, hogy milyen típusú terek voltak azok, amelyek kiemelt szerepet kaptak a rendőrség kognitív térképén.

Első helyen természetesen a sugár- és körutak, a fontosabb közlekedési csomópontok és a város közterei álltak. Ezen belül is általában a városi térben különös jelentőséggel bíró orientációs pontok,

jelentős épületek képezték a rendőri megfigyelés „bázisait”. Ilyenek például a templomok, pályaudvarok, vásárcsarnokok, múzeumok vagy a köztéri szobrok. A rendőrség tehát a köztérnek pontosan azon helyeit foglalta el őrszemeivel, amelyek a hétköznapi embernek a nagyvárosban történő tájékozódásához a legfontosabb támpontokat jelentik.

A megfigyelő szolgálat azonban nem kizárólag a közterekre terjedt ki. Mint azt a későbbiekben is látni fogjuk, a rendőrposztok nem csak az utcákon és tereken teljesítettek szolgálatot. Állandó megfigyelés alatt álltak bizonyos, GYÁNI Gábor által „félnyilvánosnak” nevezett, főleg zárt terek. Ilyenek többek között a „fogyasztási szükségletek egyéni, de közösségi keretek közötti kiszolgálására specializált éttermek, kocsmák, bárók, egyéb énekes vagy táncos szórakozóhelyek, valamint üzletek és kivált az áruház”.²⁹ E félnyilvános terek megfigyelését azonban már nem a közrendőr látta el, hanem a rejtett megfigyelésre specializálódott detektív.³⁰

Akadtak azonban olyan „félnyilvános terek” is, amelyeknél szükséges volt az állandó, és ami talán még ennél is fontosabb, a városlakó által jól látható rendőri felügyeletre. Ide sorolhatók a különböző pénzügyintézetek. A belvárosban a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyetem utcai székházában, a Magyar Országos Takarékpénztár Deák Ferenc utcai, az Első Magyar Általános Biztosító Társaság Vigadó téri, és a Budapesti Belvárosi Takarékpénztár Kígyó téri épületében teljesítettek rendőrök figyelő szolgálatot. A főváros kereskedelmi és pénzügyi központjának számító Lipótvárosban még ennél is nagyobb a rendőri megfigyelés alá eső pénzügyintézetek és egyéb kiemelt épületek száma. Rendőrök őrizték a Kisbirtokosok Földhitelintézetét, a Kassa-Oderbergi Vasút pénztárát, a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt.-t, a Földhitelintézetet, a Magyar Általános Hitelbankot, a Magyar Jelzálog Hitelbankot, a Magyar Leszámloló Bankot, a Pesti Kereskedelmi Bankot, az Osztrák-Magyar Bankot, a Magyar Agrár- és Járadékbankot, a Wiener Bankverein-t, az Egyesült Fővárosi Takarékpénztárat és végül a Hazai Bankot.

Érdekes, hogy e „posztok” az 1904-es időmetszetben még egyáltalán nem léteztek, így a megfigyelés 1904 óta elkönnyvelt terjeszkedésének jelentős hányadát éppen a különböző pénzügyintézetek képviselték. Ez azt a megállapítást látszik igazolni, mely szerint a rendőrség – legalábbis ami a megfigyelő szolgálatát illeti – elsősorban a felső rétegek tulajdonának védelmét szolgálta. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a főváros vásárcsarnokai, amelyek vagyonszociális szempontból kritikus pontjai (ma is) egy városnak, s ahol – ellentétben a bankokkal – inkább a város lakosságának alsó rétegei fordulnak meg, nem álltak rendőri ellenőrzés alatt (legalábbis ami az épületek belsejét illeti, hiszen minden vásárcsarnok előtt állt őrszem).

A rendőri megfigyelés, illetve védelem alatt álló város térképén két kivételes esetben a magántér is megjelenik. Az 1913-as időmetszetben megjelenik két, a VI. kerületben található őrszem, melyek közül az egyik a Lendvay utca 26. szám, a másik pedig a mellette található, Aréna út 98-as szám alatti villa előtt állt. Mindkét villa a báró Groedel család két tagjának, Árminnak és Bernátnak a tulajdonában volt.³¹ Mivel kizárólag e két őrszem kötődik magánszemély lakásánál, továbbá a közelben (például a Szépművészeti Múzeum előtt, vagy az Aréna út–Podmaniczky út sarkán) több őrszem is található, ezért feltételezhető, hogy a villák tulajdonosainak kérésére állította a rendőrség oda őket. Ennek pontos okát ugyan nem tudjuk – valószínűleg korábbi betörések miatt kérték a rendőri felügyeletet –, maga a tény azonban ismét azt látszik alátámasztani, hogy a rendőrség elsősorban a vagyonosabb rétegek védelmét szolgálta. Ezt a feltételezést vizsgáljuk részletesen a tanulmány következő pontjában.

Rendőri térfigyelés és a város szociális térképe

A rendőri térfigyelés terjedésének vizsgálatához a térképek mellett a főkapitányi jelentések képezik az elemzési keretet. Különösen az időmetszetként választott két év, 1904 és 1913 jelentései érdekesek szempontunkból, mivel ezek sok olyan információt tartalmaznak, amelyek alapján nagyjából megrajzolható Budapest rendőrség által megalkotott szociális térképe. A jelentések egyes kerületekkel foglalkozó fejezetei nagyon különböznek tartalmukban és részletességükben, abban viszont egyeznek, hogy minden fejezet bevezetőjében említésre kerülnek a kerület társadalmi-térbeni sajátosságainak, valamint a közbiztonság fenntartásának összefüggései. A statisztikai adatok – kerület területe, kül- és belterületek nagysága, lakosság szám – felsorolását követően a kerületi kapitányok rövid jellemzést adnak a városrész főbb közbiztonsági problémáiról, a pesti kerületek kapitányai által írt fejezetekből pedig az adott városrészben lakó társadalmi csoportok térbeni eloszlásáról is képet kapunk. A korszakban megjelent főkapitányi jelentésekben továbbá sok hasznos információ található arról, hogy a rendőrség miképp látta a megfigyelendő város fejlődését, valamint hogy melyek voltak azok a problémás helyek a városban, amelyek a megfigyelő szolgálat szempontjából kihívást jelentettek a rendőrség számára.

Budán az I. kerület adta a legtöbb feladatot a rendőrségnek. Az 1913-ban 84 727 lakost számláló kerületben a legfőbb problémát a rendőrség által gyakran emlegetett külterki betelepülés okozta. Ez pedig a jelentés szerint magával vonta „az alsóbb néposztály és az ezekből kikerülő kétes existenciák, a közrend és közbiztonságra veszélyes elemek” letelepedését is.³² A kerülethez tartozó külterületet – amely az összterületnek nagyjából 91%-át tette ki – a rendőrségi megfigyelés nem volt képes lefedni. Így a budai oldal kiránduló- és villaövezetét is jórészt magában foglaló kerületben „igen gyakori volt a betöréses lopás, főképen a télen lakatlan villákban, nyaralókban.”³³ Gyakoriak a külterki baromfilopások, a lakatlan villák pedig „jó búvóhelyet nyújtanak a veszélyes existenciáknak, úgy, hogy ezektől, a folyton megismétlődő – részben eredményes razziák mellett is a kerületet végleg megtisztítani alig lehet.”³⁴ Ezért a kerületi kapitány javasolta, hogy a külterületeken őrzőjáratot teljesítő rendőrök mellett rendőrökutyák is szolgáljanak.

A térképre rávetített adatok más megvilágításba helyezik a jelentés szövegét. Jól látszik, hogy a Várban, azon belül is a királyi palota környékén és a Várhoz vezető útvonalakon figyelhető meg a legnagyobb rendőri koncentráció. A Krisztinavárosban és főleg a kétes hírnek örvendő Tabánban nem volt ilyen sűrűn szövött a megfigyelés hálójára. 1913-ra az őrszemek szaporítása nem a sokat emlegetett külterületek, hanem – a királyi palota őrszemeinek megerősítése mellett – elsősorban Dél-Buda irányában, Lágymányos felé történt. A budai hegyekben mindössze két, őrzőjáratot küldő őrszobát hoztak létre a korszak végére.

Az I. kerülettel szemben a II., valamint a III. kerületet rendőri szempontból nyugalmasabbnak tünteti fel az 1913-as jelentés. Ez a jelentés megfogalmazója szerint a lakosság társadalmi összetételében tapasztalható állandóságnak köszönhető. A III. kerülettel kapcsolatban például a következő sorokat olvashatjuk:

„Más kerületben változó a lakosság. A középosztály és a munkáselem elhelyezkedésében és számarányában többé-kevésbé fluktuációnak van kitéve, a III. kerületben azonban ez a hullámműködés ismeretlen. A kerület csendes, híjján van az oly népmozgalmaknak is, melyeket a gazdasági élet fejlődése különben szükségszerűen szokott előidézni.”³⁵

Ennek a változatlanságnak köszönhető, hogy a kerületben az alkalmi lopásokon, kisebb betöréseken kívül nem történt komolyabb bűneset, sőt még a pesti kerületekben megjelenő „intellektuális bűncselekmények” sem jellemzőek itt.³⁶ A térképek is jól látható, hogy a rendőri megfigyelés elsősorban a Margit hídra és a hozzá csatlakozó főbb útvonalakra koncentrál, s 1913-ra már megindul az 1904-ben még csak tervezett terjeszkedés a Rózsadombon ekkor kialakuló villanegyed irányába.

A Duna mentén hosszan elnyúló Óbuda térszerkezetét tekintve jóval nehezebben volt áttekinthető, mint a viszonylag sűrűn beépített II. kerület. Talán ezért is figyelhető meg az, hogy a rendőrség elsősorban két központi helyre összpontosított, Újlakra a Császár fürdővel és a Zsigmond térrel, valamint Óbuda központi részére, a Szentlélek térre és a szomszédos Fő térre. E két csomóponton kívül egyedül a Margit kórház kap kitüntetett figyelmet; amint az az 1904-es térképen látszik, a meglévő őrszem mellé további két rendőrposzt kialakítását tervezték, ám ez 1913-ig még nem valósult meg. A terület fokozott rendőri felügyeletét minden bizonnyal a közelben található óbudai téglagyárak indokolták, amelyek hírhedt bűntanyák voltak ekkoriban.

Az 1913-as jelentés a pesti oldalon található kerületekről már jóval részletesebb társadalmi és bűnügyi térképet rajzol. Ebből a szempontból a belváros, a IV. kerület jelenti a legkevesebb problémát, mivel ott a jelentés szerint „a népesség túlnyomóan az intelligenciához számítható elemekből áll.”³⁷ Ezt a viszonylagos társadalmi homogenitást a fejezet szerzője a folyton növekedő lakbérékkel, valamint a kis méretű lakások hiányával magyarázza.³⁸ Ugyanakkor az általános gazdasági és a vele járó morális válság jeleként egyre növekszik a bűnözés a kerületben: „A létért való küzdelem nap-nap után újabb áldozatokat terel a bűn karjaiba s mindinkább sűrűbben ismétlődő jelenségként olyanokat is, kik azelőtt a nyomort és a bűnt csak a sajtó lapjairól ismerték.”³⁹ Ezért talán nem véletlen, ha a város kereskedelmi központjában, a felsőbb társadalmi rétegek lakóhelyén főleg a lopások, betörések és a boltok kirablása szaporodott el.

A népesség számát és területét tekintve is legkisebb kerület rendőrségének a nehezen megfigyelhető külterületek problémájával sem kell megküzdnie. Ezen adottságoknak is köszönhető talán, hogy ez a kerület az, ahol a leginkább kiteljesedhetett a rendőri térfigyelés. Jól látható a térképeken, hogy a korszak végére a kerület központi része, az Eskü tér és Kossuth Lajos utca, a Központi Városház és a kerület határát képező utcák (Deák Ferenc utca, Károly körút, Múzeum körút, Vámház körút) mind kaptak legalább egy őrszemet.

Hasonlóan koncentrált volt a rendőri megfigyelés Budapest pénzügyi centrumában, az V. kerület Nagykörúti terjedő részén is. Jól látható, hogy az Országház és a Kúria épülete mellett a Szabadság

tér, 1913-ra pedig a Dorottya és a Nádor utcák környéke kapott kiemelt figyelmet. Utóbbi – ahogy azt fent már említettük – annak köszönhető, hogy az 1913-as őrszemnövekmény jelentős része különböző pénzüzetek épületébe vagy az épület elé került. Jól látszik ugyanakkor az is, hogy már 1904-ben tervezte a rendőrség a Nagykörúton túl fekvő, jórészt még iparterületként funkcionáló, de fokozatosan beépülő rész felé történő terjeszkedést. Ez azonban 1913-ig csak részben valósult meg.

Az őrszemek itt bemutatott elhelyezkedése jól illeszkedik a kerület lakosságának térbeni eloszlásáról alkotott rendőrségi képbe. A jelentés szerint „szociális tagozódás szempontjából talán a főváros egy kerülete sem mutat annyi változatosságot, egyik kerület sem tagozódik oly különleges módon, mint a Lipótváros.”⁴⁰ A belső, Nagykörútig terjedő részt a jelentés írója két részre tagolja: az Alkotmány utcától a Deák Ferenc utcáig terjedő rész „nagykereskedők, pénzüzetek, iparvállalatok, bankbizományosok és általában a plutokratia lakóit öleli fel, akik a tőzsde – mint a kereskedelmi és pénzüvilág lüktető élettere körül és annak közelében találják legcélszerűbb elhelyezésüket”, az Alkotmány utcán túl eső részt pedig főleg középületek foglalják el.⁴¹ A Lipót körúton túl elterülő részen, ahol nemrég még gőzmalmok és fatelepek voltak, azok a kereskedők, köz- és magánhivatalnokok laknak, „akik a Lipótváros belső részéből kiszorultak”.⁴² Végül a kerület negyedik „övezetét” a gyártelepek képezik az itt lakó munkáslakossággal.

Hasonló övezetes megoszlást lát a rendőrség a Váci körút–Király utca–Városligeti fasor által körülhatárolt Terézvárosban is. A belső övezetet a Károly és a Váci körutak, valamint a Felső Erdősor határolja. Itt a „felső középosztállyal vegyes előkelőbb középosztály” lakóhelyei találhatóak, valamint ez a rész az „élénk kereskedelem központja” is. Ez a legsűrűbben lakott, leginkább beépített területe a kerületnek.⁴³ A következő övezetet a jelentés szerzője által „villa rayon”-nak nevezett, a Felső Erdősor utcától az Aréna útig terjedő rész jelenti, ahol mánások, művészek és az „előkelőbb középosztály” lakik. Végül a harmadik övezetet az Aréna úton túli külterületek képezik, ahol a munkásság és a szegényebb néposztályok „szigetszerű letelepedése” figyelhető meg.

A rendőrség szociális térképén tehát az Aréna utat tekinthetjük a legfontosabb választóvonalnak, mely mintegy szakadékot képez a „jómód és szegénység, a megelégedettség és elégedetlenség között”. A társadalmilag és térben is élesen elkülönülő lakosság miatt a kapitány javasolja, hogy a kerületet rendőri szempontból osszák ketté, mondván a „megfelelő megfigyelés, állandó ellenőrzés és eredményes működés csak így lesz biztosítható”, mivel „a kerület külterületének lakosságából indulnak ki az egész országra kiható munkásmozgalmak”.⁴⁴ Ebből logikusan következik, hogy a VI. kerület a főváros bűnügyi statisztikájában „úgy számban, mint minőségben” a legnagyobb részt veszi ki.⁴⁵

Ehhez képest a térképeken jól látszik, hogy a külső területek az 1904-es metszetben még szinte egyáltalán nem álltak rendőri megfigyelés alatt, s az még 1913-ban is inkább csak a Mexikói útnál található vasúti csomópont felügyeletére terjedt ki. Ezt magyarázhatnánk persze a rendőrség állandó létszámhiányával is, ezt azonban megteszik helyettünk a jelentéseket író rendőrkapitányok. A két térképet összevetve jól látszik, hogy az őrszemek szaporodtak ugyan, de nem elsősorban a jelentésben említett „problémás övezetben”, hanem az Andrassy úton, a Városligetben és – mintegy védgátat képezve az alsóbb osztályokkal szemben – az Aréna út környékén.

A kerületek övezetekre osztását követi a VII. kerületről szóló jelentés szerzője is. E szerint a kerület lakossága társadalmi tagozódását tekintve négy részre oszlik. A Károly és az Erzsébet körút között elterülő rész, amely az „intenzívebb kereskedelem gócpontja”, a „műveltebb középosztály” lakóhelye. Az Erzsébet körút–Aréna út által határolt, újabban beépült területen már a „munkás és középosztály egyenlő arányban oszlik meg”. Az Aréna út e kerületnél nem jelentett olyan mély szakadékot, mint azt Terézváros esetében láthattuk: itt a villák és a munkáslakások keveredését figyeli meg a jelentés szerzője. Végül a negyedik övezetet Zugló alkotja, amely „már teljesen kültelekként jelentkezik s külterületként veendő”.⁴⁶

A jelentés szerint a kerület közbiztonsági állapota kielégítő: „A bűnözés keretei kitágultak ugyan, az esetek azonban inkább tömegükkel mennek túl a rendes fluktuálás méretein. Különösen a lopások, a betörésfajták szaporodtak.”⁴⁷ Ennek ellenére itt is a külső területek megfigyelésének növelését javasolják. Mégis elismételhetjük ugyanazt, amit a VI. kerülettel kapcsolatban mondtunk: a Mexikói úti vasúti síneken túl csupán egy-két őrszemnek kell hatalmas területeket szemmel tartania, az 1904 és 1913 között történt őrszemgyarapítás pedig elsősorban a Kerepesi és Csömöri utakra, valamint a Stefánia út környékére koncentrál.

A VI. és VII. kerület mellett Budapest legnépesebb kerülete a Józsefváros. A viszonylag egységesen beépült, minimális külterülettel rendelkező kerületet nem lehet az előzőekhez hasonlóan övezetekre osztani, így a jelentés sem elemzi részletesen a lakosság térbeni eloszlását. Aggasztónak találja viszont, hogy a más városrészekből kiszoruló „alsóbbrendű néposztályhoz” tartozó lakosság itt keres ma-

gának lakóhelyet „lebujokban, tömeg- és zsúfolt lakásokban”, ami különösen megnehezíti a kerületi rendőrség munkáját.⁴⁸

Az őrszemek térbeni eloszlásában 1904–1913 között nem figyelhető meg lényeges változás. A korszak végére elsősorban a kerület határait képező Kerepesi, Köztemető, Orczy és Üllői utakat erősítették meg. Utóbbit már a IX. kerületi kapitányság rendőreivel közösen figyelték meg a józsefvárosi rendőrök.⁴⁹

Ferencváros ismét azon kerületek közé tartozik, amelyek erősen tagolt térszerkezetet mutatnak fel. A jelentős részben kültelekből álló kerület belső, Nagykörút által lezárt részét jórészt a középosztály lakja, ezen túl pedig elsősorban a munkáslakosság jellemző. A kerület külső része „valóságos gyárváros, melynek munkásai nagyobbrészt a közeli községekben: Kispesten, Erzsébetfalván, Soroksárt és Csepelen laknak”.⁵⁰ A kerület közbiztonsági szempontból kritikus pontját a Gubacsi dűlő és Erzsébetfalva között elterülő, a város határát képező fás terület – ahogy az 1913-as jelentés fogalmaz, „véderdő” – jelenti, ahol ekkoriban rablóbandák garázdálkodnak. A környéken lakók által csak „Kis-Bakonyinak” nevezett rész különösen fontos Erzsébetfalva szempontjából, mivel az erzsébetfalvi munkások, akik a fegyvergyárban dolgoztak, ezen a területen keresztül jártak gyalogosan munkába. Az *Erzsébetfalvi Közlöny* szerint egészen odáig fajultak a dolgok, hogy a „különben erős, izmos fegyvergyári munkások [...] csak csoportosan bátorzkodnak ezt a zsványtanyát megközelíteni...”⁵¹ A terület rendőri szempontból „senkiföldjének” számított, mivel a pest megyei csendőrség nem léphette át a főváros határát, a budapesti rendőrök pedig az újságíró csípős megjegyzése szerint ritkán vetődtek erre felé, sőt „megesik, hogy míg az egymást sűrűen felváltó csárdákban szórakozik [az „államrendőr”], addig hangzanak ki a sűrűségből a megtámadottak segélykiáltásai”.⁵²

A nagy területen elterülő, ugyanakkor viszonylag kis lakossággal rendelkező Kőbányáról az 1913-as jelentés szerzője igen pozitívan nyilatkozik: „A jövő fejlődés nagy arányú képét veti előre az elmúlt évben a X. kerület. A lóversenytér, az orsz. tenyész-állatvásártér óriás méretű építkezései a Maglódi és Gyömrői-úton épülő új gyárak a munkások százaival növelte a lakosság számárányát és szűkítette egyben az üresen álló nagy telkek terjedelmét.”⁵³ Ennek azonban rendészeti szempontból is fontos következményei vannak, mivel a lakosság és a beépített területek növekedése is több feladatot ró a rendőrségre. A jelentés ki is jelöli a kerületnek azon pontjait, ahol a rendőrség már nem tudja megfelelően ellátni megfigyelő feladatát. Ide tartoznak a Gyömrői és Ceglédi utak, a kerület teherpályaudvarai, Rákosfalva, a lóversenytér és az állatvásártér. E területeket a szerző szerint „ma már ki kell kapcsolni a külterület forgalmából”, s a külterület besorolás már csak a rákoskeresztúri temető és a felsőrákosi szántóföldekre érvényes.⁵⁴

A rendőri térfigyelés budapesti terjeszkedését követően érdemes átlépni Budapest határait, ahogyan a fővárosi rendőrség is megtette azt a korszakban.

A terjeszkedő rendőri térfigyelés: Budapest és az elővárosok

A rendőri térfigyelés terjeszkedési iránya

A századfordulós Budapest fejlődésének egyik fontos problémáját a várost körülvevő, a fővároshoz hasonló, sőt néha azt meghaladó mértékben fejlődő elővárosok képezték.⁵⁵ Ez közbiztonsági szempontból is nagy feladatot rótt a rendőrségre. A nagyarányú népességnövekedés az elővárosokban is okozott közbiztonsági problémákat. E gondok megoldását az állam a fővárosi rendőrség hatáskörének kiterjesztésében látta. Korszakunk során a fővárosi államrendőrség hatáskörét az 1881. évi rendőrségi törvényben⁵⁶ meghatározotthoz – azaz az 1872. évi törvény⁵⁷ alapján megalakuló főváros összes bel- és külterületéhez – képest kétszeresére bővült. Előbb 1889-ben Újpest és Rákospalota községekre terjesztették ki a fővárosi államrendőrség hatáskörét⁵⁸. E döntés legfőbb indoklása az volt, hogy Rákospalota és Újpest volt az a két település, ahová a fővárosból a rendőrség által kiűzött notórius gonosztevők átköltöztek, hogy innen „ingázva” folytathassák fővárosi tevékenységüket.⁵⁹

Azt, hogy a vármegye elégedett volt a fővárosi rendőrség munkájával, jól mutatja, hogy 1896-ban kérvényt nyújtanak be Cinkota és Mátyásföld, Csömör és Pestszentmihály, Soroksár (Erzsébet- és Kossuthfalva, Gubacs, Gyál és Péteri pusztákkal és telepekkel együtt), Kispest és Szentlőrinc, Budaörs, Budafok és Albertfalva rendőri felügyelet alá vonására.⁶⁰ Az 1896-os kérvényt a belügyminiszter elutasította, de végül még az első világháború kitörése előtt, 1912-ben Erzsébetfalva, Kispest és Pest-szentlőrinc községek is a fővárosi államrendőrség hatáskörébe kerültek.⁶¹ Érdemes ennek folyamatát részletesebben is bemutatni, mert a hatáskör kiterjesztése és a közbiztonsági viszonyok elővárosi értelmezése jól mutatja az Budapest és elővárosai viszonyát.

Az 1912/LX. számú törvényhez lábjegyzetben fűzött indoklás jól jelzi az állam hozzáállását a rendőrség hatáskörének kiterjesztéséhez. Hangsúlyozzák, hogy „a fővárossal szomszédos, rohamosan

fejlődő községeknek rendészeti igazgatása egészen más szabályozást és intézést kíván, mint egyéb községeké, hogy lakosságuk személyi- és vagyónbiztonsága kellőképpen megóvható legyen.”⁶² Továbbá e helységek közbiztonsági szempontból inkább hasonlítanak a fővárosra, mint egyéb vidékekre. Végül a rendőrség hatáskörének kiterjesztése nem csak az érintett település, hanem maga a főváros közbiztonságára is pozitívan fog kihatni.

Egy példa: Erzsébetfalva

A rendőrségi hatáskör kiterjesztéséért folytatott küzdelemről, valamint az elővárosok közbiztonsági problémáiról tanúskodik az 1865-ben a Belga Bank által alapított, sokáig Soroksárhoz tartozó, 1897-től viszont nagyközségi ranggal bíró Erzsébetfalva sajtója. Az 1890-es évek közepétől Erzsébetfalván létezett legalább egy olyan sajtóorgánium, amelyben állandó témaként jelent meg a bűnözés. Az itt megjelent cikkek jól illusztrálják a főváros és a község közötti furcsa, kettős viszonyt: a fiatal község igyekezett kialakítani saját identitását, miközben a Budapesthez történő csatolás jövőbeni lehetőségét is szem előtt tartotta. A főváros azonban nem csak áhított célként jelent meg, gyakran kritizálták is az ottani viszonyokat. Ez a Budapesthez való kettős viszony jelent meg a közbiztonságról szóló újsághírekben is. Miközben gyakoriak voltak a jelentések a nagy port kavaró budapesti bűnesetekről, a főváros erkölcsének romlottságáról, valamint a fővárosi „dedektívek” egyre inkább rossz szemmel nézett erzsébetfalvi akcióiról⁶³, ugyanakkor a helyi sajtó lényegében létezésétől fogva a fővárosi rendőrség hatáskörének Erzsébetfalvára történő kiterjesztése mellett kampányol.

Az *Erzsébetfalva* 1897. február 28-i számának „Helyi viszonyaink” címmel megjelent vezércikke is fővárosi kontextusba helyezi el a község közbiztonsági viszonyait, ezért érdemes idézni néhány gondolatát: „Az tény, hogy községünknek rohamos fejlődését csakis annak köszönhetjük, hogy községünk a fő- és székváros közvetlen közelében fekszik, azonban az is való bizonyos tekintetben, hogy a fő- és székvárosnak ezen közvetlen közelsége községünkre nézve erkölcsi szempontból nagyon káros befolyást gyakorol.”⁶⁴ – olvashatjuk a bevezetőben. A cikkből kiderül továbbá az is, hogy a bűnözők migrációjának problémája nem csak a rendőri diskurzus része volt: „Ha egy nagyobb lopás, betörés vagy rablógyilkosság történik a fővárosban, azonnal elvan községünk lepve a dedektívektől. Miért? tán itt vélik feltalálni a gonosztevőt? Nagyon természetes! Tudja a rendőrség azt nagyon jól, hogy községünk a fővárosban működő tolvajoknak s minden másfajta kétes existenciájú egyének nagy részének a legalkalmasabb tartózkodási helye.”⁶⁵ Ezt azzal magyarázza, hogy a főváros területéről kitiltott „közveszélyes egyének” ide telepednek majd „az itthon megállapított tervük után szépen berándulnak a fő- és székesvárosba s végrehajtják azt éppúgy, mint mikor ott laktak.”⁶⁶

A cikk ismeretlen szerzője ugyanakkor Újpest és Rákospalota pozitív példáját hozza fel: „Egy szóval bátran mondhatjuk azt, hogy Erzsébetfalva manapság ott van e tekintetben, ahol ezelőtt 8–10 évvel Újpest volt, t. i. a fő- és székváros rendőrségének legtöbb dolgot adó jómadaraknak tartózkodási helye.” Addig azonban nem megy el a szerző, hogy rendőrkapitányságot követeljen Erzsébetfalvára is, mindössze rendszeres időközönkénti razzikiákat szeretne a főváros környékén.⁶⁷

Az Erzsébetfalván élő, de a fővárosban tevékenykedő bűnözők problémája mellett az újsághírek a helyi bűnözéssel is egyre gyakrabban foglalkoznak. 1895-től működött itt csendőrség (melynek hatásköre Csepelre és Kossuthfalvára is kiterjedt)⁶⁸, s a későbbiekben saját rendőrbírója is volt a községnek, ám úgy látszik, hogy nem tudnak megbirkózni az egyre növekedő feladatokkal. Az 1900-as évektől egyre gyakoribbak a helyi rendészeti szervezetet kritizáló, az utcán lézengő koldusokról és csavargókról, valamint az egyre szaporodó bűnesetekről szóló cikkek. „Nubia sivatagján talán jobban meg van védelmezve a személy és vagyónbiztonság, mint itt az ország fővárosa közelében, Erzsébetfalván.” – írja például 1898-ban az *Erzsébetfalvai Közlöny*.⁶⁹ Az *Erzsébetfalva* 1903. január 11-i számának a község „erkölcsi süllyedéséről” szóló vezércikke pedig odáig megy el, hogy azt is kijelenti, hogy a rossz közbiztonsági viszonyok a község vezetésén belül tapasztalt politikai összetűzésekkel együtt az ingatlanok értékének csökkenését és egyben a fővároshoz való majdani csatlakozást lehetetlenné teszik.⁷⁰

Arról, hogy az 1896-ban beadott pest megyei kérvény hatására szabályos verseny alakult ki a fővárosi rendőrség fennhatóságának „megszerzése” körül, többek között egy az *Erzsébetfalvai Közlöny*-ben megjelent olvasói levél is tudósít. A *Néhány szó állami rendőrségünkről* címmel, „Egy adófizető” aláírással megjelent írás azt panaszolja, hogy a képviselőtestület nem lépett fel kellő eréllyel a rendőrség ügyében, ezért Erzsébetfalva csak őrszobát, a nagy konkurens, Soroksár pedig önálló kapitányságot fog kapni.⁷¹

A helyi sajtóból ugyanakkor az is kiderül, hogy a rendőrségi hatáskör kiterjesztésének kérvényezése szinte azonnal a nagyközségi rang megszerzését követően, civil kezdeményezésből, az *Erzsébet-*

falvi Otthon nevű „községvédő” egyesület indíttatására indult.⁷² A budapesti rendőrség Erzsébetfalvára történő behozatalának ügye tehát érdekes módon éppen a település önállósulási törekvéseivel, a közigazgatási és jogszolgáltatási szervek itteni megtelepítésével (az Erzsébetfalván illetékes szolgabírói hivatal ugyanis Ráckeven, a járásbíróóság pedig Ócsán volt) függ össze.⁷³ Az például soha nem merült fel a helyi sajtóban, hogy a budapesti bűnüldözők itteni megjelenése csorbítaná a község függetlenségét.

Nem véletlen tehát, hogy ilyen jelentőséggel bírt a budapesti államrendőrség Erzsébetfalvára „csábítása”. Ezért is figyeli a község árgus szemekkel a budapesti sajtó jelentéseit a belügyminiszteri tervekről. Az *Erzsébetfalvai hírlap* 1900. augusztus 9-i száma azonban sajnálkozva kénytelen közölni, hogy egyes fővárosi lapok híreszteléseivel ellentétben SZÉLL Kálmán belügyminiszter „a rossz anyagi viszonyokra hivatkozva a kérelem teljesítését jobb időre halasztotta.”⁷⁴

A különböző hangvételű írások néha higgadtan, máshol viszont annál hevesebben követelik a budapesti rendőrség „behozatalát”. A téma körüli indulatokat jól mutatja egy még 1899-ben „Ragyás Szepi, az erzsébetfalvai egyesült értéktávolítók dicsőítője” által jegyzett „olvasói levél”, amelynek szerzője a jó közbiztonsági állapotokra hivatkozva elutasítja a rendőrség ügyét.⁷⁵

Az mindenesetre jól látszik a korszak erzsébetfalvi sajtójának elemzéséből, hogy a közvéleményt élénken foglalkoztatta a rendőrség ügye, a sajtó pedig mindent megtett annak érdekében, hogy az ügy a köztudatban maradjon. 1909-re végül újra a megye elé került a rendőrségi hatókör kiterjesztésének problémája: 1909. július 27-én az alispán újabb előterjesztést tett a belügyminiszternek, amelyben kéri, hogy a fővárosi rendőrség Kispesten, Pestszentlőrincen, Pestújhelyen, a Lónyay-telepen, Erzsébetfalván, Kossuthfalván, Csepelen, Budafokon, Albertfalván és Budakeszin is teljesítsen szolgálatot. A kérvényhez a megye pénzügyi felajánlást is tett; 20 000 koronával támogatták volna a rendőrség fenntartását.⁷⁶ A kérvénynek a belügyminiszter végül helyt adott, így az erzsébetfalvi rendőrkapitányság 1912. október elsejével megkezdte munkáját. Mint ahogy azt a Közlöny az újdonsült rendőrkapitány, VADAY László közlése nyomán írja, a kapitányság „az államrendőrségi intézményt nem vaszigorral akarja bevezetni, hanem előbb megismertetni és megértetni.” „Ez persze csak a jóhiszemű és jóakarátú lakosságra áll, mert a rovottmúltúak jól teszik, ha lakásukat minél messzebbre igyekeznek innen elhelyezni.” – teszi hozzá ugyanakkor a rendőrkapitány.⁷⁷

Összegzésként megállapítható tehát, hogy Budapesten a munkáslakta területek térfigyelésénél nagyobb jelentőséggel bírt a középosztályi magántulajdon, illetve a kereskedelmi és pénzügyi élet központjainak védelme. A rendőrség figyelő szolgálatának más európai és amerikai nagyvárosokkal ellentétben talán kevésbé volt feladata, hogy a munkásrétegek körében az ún. „kényszer-akkulturációval” a „közsféra polgári normáinak gyakorlati érvényt szerezzen”.⁷⁸ Ez az őrszemélyzet létszámhiánya mellett⁷⁹ talán azzal is magyarázható, hogy – ellentétben a főkapitányi jelentésekből kiolvasható, erős társadalmi szegregációt sugalló övezetes városképpel – Budapesten nem volt olyan mértékű az egyes társadalmi csoportok elkülönülése, mint más korabeli nagyvárosokban. Talán ennek is köszönhető, hogy – ahogy azt GYÁNI is megjegyzi könyvében – a magyar fővárosban közel sem volt olyan arányú a köztér rendőri felügyelete, mint például a viktoriánus Angliában.⁸⁰

Budapesttel szemben az elővárosi övezetben látszólag éppen a munkásság fokozottabb megfigyelése volt az egyik fő motiváció a fővárosi államrendőrség hatáskörének kiterjesztésére. Ezt a látszólagos ellentmondást némileg árnyalja, hogy a fővárosi államrendőrség hatáskörének kiterjesztésekor az adott előváros lakosságához képest aránytalanul kevés rendőrt telepítettek ide, ezért az államrendőrség Budapesten kívüli terjeszkedésének jelentőségét nem elsősorban az utcákon való állandó jelenlétben (és ezzel az itt lakó munkások meggregulázásában), hanem a hatáskör kiterjesztésével együtt járó bejelentési kötelezettségben kell látnunk, ami az elővárosok (és egyúttal Budapest) legnagyobb közbiztonsági problémája, a kitoloncolt és a főváros körül letelepedő bűnöző elemek elleni harcnak volt fő eszköze.

Jegyzetek:

¹ BÁLINT Marcell: *Elmondom, mert így történt...* Békéscsaba, 1990, Tevan.

² GYÁNI Gábor: A városi mikroterek társadalomtörténete. *Tér és Társadalom*, IV. évf. (1990) 1. sz. 1–13. p.

³ R. D. STORCH: The Policeman as Domestic Missionary: Urban Discipline and Popular Culture in Northern England 1850-1880. *Journal of Social History* IX. évf. (1976) 41. sz. [A rendőr mint hazai misszionárius: Városi fegyelem és népi kultúra Észak-Angliában 1850-1880.]

⁴ GYÁNI Gábor: *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870-1940.* Budapest, 1999, Új Mandátum.

⁵ *Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve 1904.* Budapest, 1906, s.n.

⁶ *Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve 1907-1908.* Budapest, 1913, s.n.

⁷ *Budapest székesfőváros területének térképe.* Budapest, 1908. Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeum, leltári szám 2199.1-69 ; KOZMA Gyula (szerk.): *Kozma Gyula kis képes atlasza az elemi iskolák 3-ik osztálya számára.* Budapest, 1906.

BTM 13 653 ; *Budapest tervrajza*. Budapest, 1896. BTM 73.177.1; KLÖSZ György: *1896 évi ezredéves országos kiállítás helyszínrajza*, 1896. BTM 440 ; KOGUTOWICZ Manó: *Budapest székesfőváros egész területének térképe*. Budapest, 1912. BTM 8117.

⁸ Azon posztok, amelyeket a térképen vasúti objektumok közelében ábrázoltunk, nem a vasúti felügyelőség keretében végezték munkájukat.

⁹ CZAGA Viktória et al.: *A Fővárosi Rendőrség Története (1914-ig)*. Budapest, 1995, BM. Kiadó.

¹⁰ Loc. cit.

¹¹ Megjegyzés: a térképre csak azokat az őrszemeket vittük fel, amelyek pontos helyét az 1896-os éves jelentés segítségével pontosan tudtuk azonosítani. Hiányzik például az Ős-Budavárban szolgálatot teljesítő 4 álló és 6 mozgó gyalogos őrszem, az állatkiállítás szintén 4 álló és 6 mozgó gyalogos, valamint 1 mozgó lovas őrszeme, továbbá a kerítések mentén szolgálatot teljesítő 8 gyalogos és 1 lovas őrszem. Látható tehát, hogy a megfigyelés hálója még annál is sűrűbben volt szöve, mint azt a térképen ábrázolni tudtuk.

¹² CZAGA op. cit.

¹³ LAKY Imre: *Rendőrközegek tankönyve. Különös tekintettel a büntető törvényekre, a bűnvádi eljárásra s a 130.000/Vb. sz. utasítás 175-231 §-aira*. Budapest, 1906, Pátria.

¹⁴ Loc. cit.

¹⁵ Loc. cit.

¹⁶ Loc. cit.

¹⁷ Loc. cit.

¹⁸ Ennek ellentmondani látszik az a tény, hogy a kereskedők nagy része „boltizárnak” is nevezett boltőröket alkalmazott műhelye vagy boltja éjszakai védelmére.

¹⁹ Vö. 6. sz. jegyzettel

²⁰ Loc. cit.

²¹ Vö. 4. sz. jegyzettel

²² *A Budapest Fő- és Székvárosi Állami Rendőrség évi működése*. Budapest, 1895-1913, s.n.

²³ *A kognitív és a mentális térkép közötti különbséghez lásd CSÉFALVAY Zoltán: Térképek a fejünkben*. Budapest, 1990, Magyar Tudományos Akadémia.

²⁴ RÉDEY Mikós – LAKY Imre (szerk.): *Rendőrségi Lexicon*. Budapest, 1903, Stephaneum.

²⁵ LAKY: op. cit. 293. p.

²⁶ Loc. cit. 246–247. p.

²⁷ Loc. cit.

²⁸ *A Budapest Fő- és Székvárosi Állami Rendőrség 1913 évi működése*. Budapest, 1913, s.n.

²⁹ Vö. 2. sz. jegyzettel. 2-3. p.

³⁰ A detektív-testület megfigyelése alá tartozó helységeik és személyek: szállodák, fürdők, éttermek, kávéházak, színházak, orfeumok, dalszarnokok, bodegák, posták, kórházak, tánctermekek, kocsmák, bordélyházak, pálinkamérések, menhelyek, népkonyhák, „cselédhelyszerzők”, ószeresek, zálogházak, munkásegyletek, „kocsmában lévő egyletek” és végül „hordárok”.

³¹ Mindketten az Erdélyi Erdőipar Rt. igazgatóságának tagjai. *Magyarország tisztai cím- és névtára*. Budapest, 1906, Athe-neum. GROEDEL Ármin mint háztulajdonos szerepel a budapesti címjegyzékben. *Budapesti cím- és lakjegyzék*. Budapest, 1913.

³² Vö. 28. sz. jegyzettel

³³ Loc. cit.

³⁴ Loc. cit.

³⁵ Loc. cit. 67. p.

³⁶ Loc. cit.

³⁷ Loc. cit.

³⁸ Loc. cit.

³⁹ Loc. cit.

⁴⁰ Loc. cit. 79–80. p.

⁴¹ Loc. cit.

⁴² Loc. cit.

⁴³ Loc. cit. 83–84. p.

⁴⁴ Loc. cit.

⁴⁵ Loc. cit. 86. p.

⁴⁶ Loc. cit. 91–92. p.

⁴⁷ Loc. cit.

⁴⁸ Loc. cit. 94. p.

⁴⁹ BOKELBERG Ede – RÉDEY Miklós – ROHRBACHER Miklós (szerk.): *Budapesti Útmutató. Rendőrségi zsebkönyv 1904*. Budapest, 1904, BOCKELBERG Ede – RÉDEY Miklós.

⁵⁰ Loc. cit. 100–102. p.

⁵¹ Rabló fészkek. *Erzsébetfalvi Közlöny*, (1898) június 26.

⁵² Loc. cit.

⁵³ Loc. cit. 102–103. p.

⁵⁴ Loc. cit.

⁵⁵ VÖRÖS Károly (szerk.): *Budapest története IV. kötet* Budapest, 1978, s.n.

⁵⁶ 1881/XXI. tc. a Budapest-fővárosi rendőrségről

⁵⁷ 1872/XXXVI. tc. Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről

⁵⁸ 1889/XLVI. tc. a Budapest fővárosi rendőrség hatáskörének kiterjesztéséről Új-Pest és Rákos-Palota községek területére

⁵⁹ *Budapest Fő- és Székvárosi Állami Rendőrség 1896 évi működése*. Budapest, 1897, s.n. Ez persze nem csak azt jelzi, hogy a kialakuló modern rendőrség mennyire hatékonyan végezte bűnüldöző munkáját, hanem egyben rámutat a főleg kisebb bűncselekmények elkövetői, valamint a koldusok és csavargók ellenében alkalmazott kitoloncolás hatástalanságára is. A főkapitányi jelentések ugyanis többször említik, hogy hiába toloncolják ki a nem kívánatos elemeket a fővárosból, ha azok a

környéken letelepedve és az egyre javuló közlekedési lehetőségeket kihasználva vissza-visszatérnek Budapestre. A rendőrségi hatáskör kiterjesztése egyébként a bejelentési kötelezettség itteni meghonosítását is magával vonta, így a lakosság ellenőrzése és a nemkívánatos elemek eltávolítása ezen a szinten is követte a budapesti gyakorlatot.

⁶⁰ *Budapesti Fő- és Székvárosi Állami Rendőrség 1897 évi működése*. Budapest, 1898, s.n. 4–5. p. Utóbbi esetben preventív szerepe lenne ennek a főkapitány szerint, mivel tartani kell attól, hogy a bűnöző csoportok Budaörsről és Budafokról Albertfalvára költözzenek.

⁶¹ 1912/LX. tc. a Budapest Székesfővárosi m. kir. Államrendőrség hatáskörének Erzsébetfalva, Kispest és Pestszentlőrinc községek területére való kiterjesztéséről

⁶² Loc. cit.

⁶³ Az *Erzsébetfalva* című újság például így számol be egy Népszínház utcai rablógyilkosságról: „A fővárosi rendőrség minden lehetőt elkövetett, hogy a gonosztevőt kézre kerítse, a detektívek a szélrózsa minden irányában ellepték a környéket, a mihez nekünk erzsébetfalvaiaknak is volt szerencsénk. Szerencsére azonban nem itt fogták el a gyilkost, hanem Zomborban...” *Erzsébetfalva* 1897. február 21.

⁶⁴ Helyi viszonyaink. *Erzsébetfalva*, (1897) február 28.

⁶⁵ Loc. cit.

⁶⁶ Az ingázás ugyanakkor nem kizárólag a község kriminális csoportjaira volt jellemző: az 1900-as évek elején a község 17 000 lakosából csak 3000 a „rendes” ott lakó, tehát aki nem ingázott Budapestre. „Helyi érdekeink kudarcjai” *Erzsébetfalva* 1903. február 8.

⁶⁷ Ez ellentmondani látszik annak a korábbi kritikus megjegyzésének, miszerint a detektívek megjelenése a községben nem sokat ér, „mert minden bizonnyal, ha a községünkben tartózkodó jómadarak követnek el egy büntettet fővárosunkban, birnak annyi furfanggal, hogy mihez tartás végett kölcsönösen kellő megállapodásra jutnak, alibijüket igazolni tudják s egyáltalán minden gyanus látszatot előrelátásból idejekorán el tudnak háritani.”

⁶⁸ *Erzsébetfalva és vidéke* (1895) március 16.

⁶⁹ Közbiztonságunk. *Erzsébetfalvai Közlöny*, (1898) augusztus 14.

⁷⁰ *Erzsébetfalva* (1903) január 11.

⁷¹ Soroksár előnyének egyszerű oka van a cikk írója szerint: „Soroksár megy deputációba, kér, könyörög, felajánl költséghozzájárulást, sőt tovább megy, helyiséget is ajánl fel, mert tudja a különbséget a rendőr-őrszoba és a kapitányság székhelye között!” *Erzsébetfalvai Közlöny*, (1898) január 30. Egy későbbi cikk szerzője például egészen odáig elmegy, hogy ha Soroksárra kerül a kapitányság, akkor Erzsébetfalvát inkább a IX. kerületi kapitánysághoz csatolják. *Erzsébetfalvai Közlöny*, (1898) április 10.

⁷² BOGYIRKA Emil et al. (szerk.): *Pesterzsébet története*. Budapest, 2001, Pesterzsébet Önkormányzata.

⁷³ Loc. cit.

⁷⁴ Ez már a második belügyminiszteri elutasítás volt, 1898-ban ugyanis PERCZEL Dezső hasonló indokkal utasította el Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye közigazgatási bizottságának kérvényét.

⁷⁵ Nem kell minékünk államrendőrség Erzsébetfalvára. *Erzsébetfalvai Közlöny*, (1899) október 8. Érdekes módon akadt olyan újságolvasó, aki komolyan vette az írást: a Közlöny következő számában ugyanis egy helyi kocsmáros „Kontra államrendőrség” című cikkében egyetért az előtte szóló „olvasói levéllel”.

⁷⁶ Az államrendőrség kiterjesztése Erzsébetfalvára. *Erzsébetfalvai Közlöny*, (1911) július 9.

⁷⁷ Az államrendőrség. *Erzsébetfalvai Közlöny*, (1912) szeptember 29.

⁷⁸ BOKELBERG Ede – RÉDEY Miklós – ROHRBACHER Miklós (szerk.): *Budapesti Útmutató. Rendőrségi zsebkönyv 1913*. Budapest, 1913, BOKELBERG Ede – RÉDEY Miklós.

⁷⁹ A rendőri őrszemélyzet létszáma az 1896-os csúcsot jelentő 1672-ről – a kiállítási kapitányság megszüntetése után – nem hogy nőtt, de még csökkent is. Ez volt a helyzet majdnem egy évtizedig, az őrszemélyzet létszáma csak 1907-től haladta meg a 2000-et, a korszak végére, 1913-ra pedig 2545 gyalogos és lovas rendőr végezte az őrszolgálatot. *Budapest Székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve 1909–1912*. Budapest, 1914, Székesfőváros. *Budapest Székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve 1913–1920*. Budapest, 1923, Székesfőváros.

⁸⁰ GYÁNI Gábor: *Hétköznapi Budapest. Nagyvárosi élet a századfordulón*. Budapest, 1995, Libri. /A város arcai./